

GDJE JE NESTAO BOŽMAN? *Where has Boatswain Disappeared?*

UDK 811.163.42 : 656.6
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Sažetak

Bitno sociolingvističko obilježje hrvatskoga pomorskog jezika naglašena je podvojenost između govorne i pisane inačice. Govorni se jezik temelji na dijalektima u kojima su talijanizmi vrlo učestali. Talijanizme kojima se koristi u našem pomorskom jeziku nazivamo noštromizmima, a sâm naziv dolazi od dijalektne riječi noštromo. To su one stručne riječi u govornoj uporabi hrvatskih pomoraca koje ne nalaze svoj pandan u drugim jezicima. Oni nedvojbeno imaju svoju stilističku vrijednost, pa su vrlo prikladni za predočavanje govornoga jezika naših pomoraca. No, većina tih naziva živjela je u doba jedrenjaka, a kako su oni nestali, tako su s njima nestali i mnogi noštromizmi. Štoviše, danas pomorci pojedinicima od tih naziva čak i ne znaju točno značenje. Te noštromizme, kojima se služilo još u ne tako davnoj prošlosti, a danas ih više nema u govoru naših pomoraca, nazivamo božmanizmima. Pojam božmanizam dolazi od napuštenog naziva božman, što je sinonim nazivu noštromo. Postavlja se zato pitanje je li se u današnje vrijeme prikladnije u literaturi koristiti više božmanizmima nego standardnim nazivljem kad se božmanizmi više ne upotrebljavaju, a pojedine čak i ne razumiju ni sami ljudi od mora, a o prosječnom čitatelju da i ne govorimo.

Ključne riječi: hrvatsko pomorsko nazivlje, talijanizmi, noštromizmi, božmanizmi, prevođenje pomorskih izraza

Summary

An essential socio-linguistic feature of Croatian maritime language is an emphasized difference between spoken and written equivalent. Spoken language is based on dialects where Italian terms are very frequent. Italian terms used in our maritime language are called "nostromisms" and the term itself derives from a dialect word "noštromo". These are the professional words spoken by Croatian seamen without equals in other languages. They definitely have their stylistic value, so they are very suitable for spoken language presentation of our seamen. But, most of these terms existed at the

time of sailing – boats, and since they disappeared, many nostromisms disappeared with them too. In fact, nowadays the seamen even do not know the exact meaning of some of these terms. These nostromisms, which were still used not so long ago and do not exist in the speech of our seamen anymore, are called "bosmanisms". The word "bosmanism" derives from the abandoned term "boatswain" (bosun) – synonym for the term "noštromo". Therefore a question is asked if it is more appropriate to use bosmanisms in literature nowadays than standard terminology because bosmanisms are not used any more, and some of them cannot be understood even by the men of the sea, not to mention an average reader.

Key words: Croatian maritime terminology, Italian terms, nostromisms, bosmanisms, maritime terms translation.

Uvod

Introduction

Bitno sociolingvističko obilježje našega pomorskog jezika naglašena je podvojenost između govorne i pisane inačice. U hrvatskome su jeziku razlike tolike da je gotovo riječ o dva jezika: govornom i pisanom (Pričard, 1983.). Prvi se temelji na dijalektima u kojima se upotrebljavaju uglavnom talijanizmi, a drugi na najčešće stvorenom i djelomično propisanom hrvatskom nazivlju (Pričard, 1985.).

Talijanizme kojima se koristi u našem pomorskom jeziku nazivamo noštromizmima. To su primljenice uglavnom iz talijanskoga jezika prilagođene našem jeziku na fonološkoj i morfološkoj razini s različitim stupnjevima adaptacije na razini pojedinih govora i dijalekata (Urbany, 1996.).

Noštromizmi su u prošlosti, a jednako i danas, jezikoslovno na vrijednosnoj razini hrvatskoga razgovornog jezika. Dok s jedne strane imamo hrvatski standardni jezik, koji je zajednički, opći i normiran, dotle s druge imamo razgovorni jezik, tradicionalan i osoban.

* Željko Stepanić, Sveučilište u Zadru
** Jasenka Maslek, Sveučilište u Dubrovniku

Potonji je u odnosu prema prvom jeziku na razini opozicije do prijepora. Zbog toga možemo reći da noštromizmi *brane* poziciju pomorskoga razgovornog (kolokvijalnog) jezika i leksika.

Pojavu talijanskih pomorskih naziva u Dalmaciji treba promatrati u sklopu višestoljetnoga širenja mletačke kulture. Jezični kontrast između Mletaka i istočne obale Jadrana bio je manje bitan od činjenice da se radilo o jedinstvenomu jadranskom kulturnom prostoru koji je velikim dijelom stvorio vlastiti pomorski izričaj. Zbog toga su u prošlosti regionalne razlike pomorcima bile nevažne.

Noštromo Nostromo

Iako se *lingua franca*, koja se razvijala stoljećima, počela nezaustavljivo rastakati nakon pada Mletačke Republike 1797. godine zbog novih političkih prilika te dolaskom novoga tehnološkog doba, pomorski izrazi iz doba vladavine Mletaka nastavili su živjeti u govoru naših pomoraca i za Austro-Ugarske Monarhije, a stanovit dio njih još i danas.

Te su riječi u četverojezičnom Dabovičevu pomorskom rječniku *Dizionario tecnico e nautico di marina - italiano, tedesco, francese ed inglese* iz 1883. godine, tiskanom u Puli - sjedištu tadašnje austrougarske carske i kraljevske mornarice, označene da pripadaju talijanskom dijalektu kojim se služe „austrijski mornari“ („Italian dialect spoken by Austrian seaman“). U sintagmi „austrijski mornari“ nedvojbeno su ponajviše zastupljeni upravo hrvatski pomorci jer je cijela naša obala tada bila u sklopu Austro-Ugarske Monarhije.

Sam pojam noštromizam dolazi od talijanske, točnije, mletačke riječi *nostromo*, što znači vođa palube. Uvriježeno je, ali netočno mišljenje da izraz *nostromo* izvorno dolazi od *nostro uomo*, što na talijanskome znači *naš čovjek*. Naime, ta riječ, rasprostranjena po cijelome Sredozemlju, potječe iz 16. stoljeća, a prvi su se njome koristili robovi na galijama na Iberijskom poluotoku (Španjolska). Sastavljena je od dviju španjolskih riječi: *nuestro*, naš i *amo*, gospodar (engl. *master*), koja se u različitim dijelovima Sredozemlja mijenjala pod utjecajem mjesnih govornika (Kahane, 1958.). Tako je na Jadranu nastala inačica *nostromo* i zadržala se sve do danas.

Božman Boatswain

Uz dijalektalni leksem *noštromo* u našoj se literaturi može naći i *božman*. U drugoj polovici 19. stoljeća tim se dvama leksemima na našim prostorima koristilo kao sinonimima iako se nisu, barem u ranijoj prošlosti, u potpunosti poklapali u značenju.

U francuskome malome pomorskom rječniku R. Grussa *Petit dictionnaire de marine* iz 1945. godine čitamo sljedeće pojašnjenje: „Bosseman – Autrefois sous-officier désigné pour le service des bouées et des ancrés“ (u prijevodu: nekoć podčasnik zadužen za

plutače i sidra), dok u Putančevu *Francusko-hrvatskom ili srpskom rječniku* stoji: *Bosco (bosko)* n. m. – bocman, pilot („za manovru“).

U već spomenutom Dabovičevu četverojezičnom rječniku piše:

• *Boatswain (generally) / Maître de d'équipage; maître / Der Bootsman / Nostromo; nocchiere*

• *Boatswain (Military rank) / Maître de manoeuvre / Der Bootsman / Nocchiere di seconda classe*

Pogledajmo sad поближе što je našim pomorcima značio izraz *božman*, koji se danas više ne može čuti. Njime se vrlo često služio Juraj Carić u svojem pomorskom putopisu *Slike iz pomorskog života*, objavljenomu 1884. godine. Carić u *tumaču* na kraju svog putopisa opisuje *božmana* kao „čovjeka koji na brodu upravlja mornaricom ili vojskom. On je najstariji odmah iza kapetana i poručnika. Mornari ga još zovu bože ili talijanski: *nostromo*“ (Carić, 1884.).

Zanimljivo je da su za prevedenicom *božman*, uz standardni naziv *časnik*, vrlo često posezali naši prevoditelji Gorjan i Tabak u prijevodu jednoga od najslavnijih svjetskih romana s pomorskom tematikom *Moby Dicka* Hermana Melvillea, i to prevodeći engleski naziv *mate*. U talijanskome se prijevodu za isti engleski naziv pojavljuje samo prevedenica *ufficiale*.

Hrvatski prevoditelji nisu ni jednom posegnuli za nazivom *noštromo*, čak ni u primjeru kad se Melville poslužio nazivom *boatswain*, što je različito od naziva *mate*. Preveli su ga kao *božman*, dok se talijanski prevoditelj poslužio prevedenicom *nostromo*.

Naš je prevoditeljski dvojac dao u bilješkama sljedeće pojašnjenje: „božman ili bocman (od holandskoga *boatsman*) niži zapovjednik, nadzornik, nadglednik koji se brine za red i čistoću na brodu, poučava mornare njihovu poslu; vođa posade na brodu, brodici ili na čamcu, itd; podčasnik koji ima nadzor nad brodskom posadom.“

Dodajmo da leksem *bosman(o)* nije zabilježen u suvremenim rječnicima, primjerice u Deanović-Jernejevu *Talijansko-hrvatskom rječniku* i u znamenitom Zingarellijevu rječniku talijanskoga jezika *Vocabolario della lingua italiana*.

Vratit ćemo se još danas zaboravljenom leksemu *božman*, a sada pogledajmo kakve probleme imaju naši prevoditelji.

Kako prevoditi pomorske izraze How to Translate Nautical Terms?

Marijan Urbany razmotrio je na primjeru hrvatskoga i engleskog jezika jedan oblik prevoditeljskih promašaja (*traduttore – traditore*) u pomorskoj književnosti. Prevoditelj, naime, bez pomorskoga iskustva izbljeđuje svojim tumačenjem stilističku vrijednost struke, to jest strukovnoga jezika (Urbani, 1994A).

Kad se hrvatski pomorski jezik pojavljuje u dvojezičnim ili višejezičnim rječnicima, ograničavajuće leksikografske oznake, inače općenito uobičajene, ne mogu pobliže označiti sve stručne izraze u uporabi u jeziku hrvatskih pomoraca. To su sve one riječi koje ne nalaze svoj pandan u drugim jezicima, a poznate su kao noštromizmi. Točnije označavanje toga pomorskog leksika u rječniku pomaže u pronalaženju najbližega prijevodnog ekvivalenta teksta u žargonu pomoraca.

Ono što je zajedničko ovim riječima obilježenima ograničavajućom rječničkom kraticom *nostr* za noštromizme (*nostronisms*) jest to da pripadaju širokom pomorskom jeziku, onome kojemu u leksikografiji prethode engleske kratice *mar*, *naut* ili *navy*. Druga ograničavajuća oznaka koja se odnosi na uporabu tih riječi u tekstu jest da su to neslužbeni izrazi (*informal*) i da ne pripadaju standardnome jeziku (*not standard*).

To se odnosi na stručni registar riječi izvedenih iz talijanskoga jezika, a kojima se koristi u pomorskom pravu (npr. *stalije*, *matrikula*), plovidbi (npr. *navigat*, *šijat*, *deriva*), brodogradnji (npr. *kolumba*, *pajoli*) i slično (Urbany, 1996.), a danas se sve više upotrebljavaju i riječi iz engleskoga jezika (npr. *bajbot*, *muring*, *sprejhud*).

Zbog toga se promašaj prijevoda ne može pripisati mogućoj stilističkoj nespremnosti prevoditelja, već činjenici da oni nemaju praktično pomorsko životno iskustvo kao i autori. Tako bi jeziku Hermana Melvillea, autora romana *Moby Dick*, i Josepha Conrada, autora romana *Lord Jim*, odgovarao, prema Urbanyju, hrvatski pomorski jezik koji su naši pomorci rabili prije stotinjak godina. Urbany kaže da je već tada bilo pojedinaca koji su ga željeli popraviti, primjerice Božo Babić u *Mladom mornaru* iz 1875. godine, no to je jezik kakav je Babić „zamišljao da bi trebao biti, a ne kakav je bio“.

Želimo li vidjeti kako su naši pomorci govorili u doba Hermana Melvillea, to možemo potražiti u djelu Jurja Carića *Slike iz pomorskog života* iz 1884. godine. Autor opisuje putovanje Sredozemnim morem jezikom koji su mornari stvarno rabili u plovidbi. Njegovo bi djelo, prema Urbanyju, bolje odgovaralo kao uzor za prijenos teksta iz engleskoga pomorskog jezika na naš jezik iz približno istog razdoblja negoli jezik što nam ga u svojim djelima donosi Božo Babić.

Naime, leksičke jedinice označene su ne samo dimenzijom prostorne udaljenosti dviju kultura već i dimenzijom vremenske udaljenosti u povijesti govornih zajednica. Tek kad prevoditelj uzme u obzir obje te dimenzije, moći će približno prenijeti dojam što ga ostavlja izvornik na čitatelja. Bez toga je, dodaje Urbany, prijevod književnoga djela promašaj.

Iz te kratke usporedbe Urbany zaključuje da prevoditelj književnoga djela s pomorskom tematikom, iako se prema svojim umjetničkim kvalitetama i literarnim sposobnostima može staviti uz bok autoru djela koje prevodi, ne može na svoj jezik prenijeti ozračje okoline ako i sâm nema pomorsko iskustvo. Jezik pomoraca odraz je njihova života, shvaćanja svijeta i njihovih osjećaja. Zato, prevođenjem njihovih riječi drugačijim jezikom gubi se „ono nešto što osjećajno izvire“ iz slika

morskih pejzaža jer oni tada više ne predstavljaju morske krajolike ako nisu preslikani odgovarajućim jezikom. Zato su noštromizmi prikladniji za predočavanje stila u jeziku pomoraca pri prevođenju djela u kojima se događaji opisuju njihovim žargonom (Urbany, 1994.).

Božmanizmi Bosmanisms

Sada se pojavljuje novi problem. Naime, većina tih riječi živjela je u govoru naših mornara u doba jedrenjaka, a kako su jedrenjaci nestali, tako su s njima nestali i mnogi noštromizmi. To će reći da oni više *ne žive* u govoru današnjih mornara. Dakle, danas više nema živih govornika koji će, na primjer, pouzdano i točno znati nazive različitih vrsta jedara ili naredaba iz onoga doba. Postavlja se pitanje za kojim prevedenicama sada posegnuti. Primjerice, Urbany predlaže da se engleska zapovijed *about!*, koju čitamo u romanu *Moby Dick*, prevede prema zapisima Jurja Carića iz druge polovice 19. stoljeća, kao *tiramola!* jer su je onodobni pomorci rabili (Urbany, 1992.).

Danas, na žalost, mnogi naši pomorci ne znaju pomorsko značenje te naredbe. Naime, mnogi *ljudi od mora* znaju da je *tiramola* uže između dvije *ponistre* na kojoj njihova *nona* suši robu, ali jamačno se tim izrazom ne koriste na moru. Oni upotrebljavaju noštromizam *vira!*, a ne *tiramola!*.

Slično je i s nazivima jedara. Za primjer navest ćemo dvije naredbe iz izvornika u kojem se spominju pojedina jedra, te iz talijanskoga i hrvatskog prijevoda:

- *In stunsails! Down top-gallant-sails!*
- *Giù belvedere, velaccio e velaccino!*
- Spuštaj **letna jedra!** Uberi **vršnjače** i **sljemenjače!**

Najprije recimo da jedra *stunsails* na engleskome jeziku nisu isto što i *belvedere* na talijanskome, kao ni *letna jedra* na hrvatskome jeziku. Riječ je o *pršnim* - bočnim jedrima, ili, kako bi rekli naši stari pomorci, *kortelači* i/ili *škovamari*.

Ponudite li današnjim pomorcima standardne nazive za jedra kao što su na primjer *sljemenjača*, *vršnjača* i *pršnjača*, ili noštromizme *papafig*, *kontra papafig* i *kortelači*, teško da bi znali pouzdano o kojim se to jedrima radi jer im nisu poznati ni jedni ni drugi nazivi.

Priča se ponavlja i s leksemom *božman*, kojim se Carić redovito koristi, a danas teško da se igdje može čuti na našoj obali. Pomalo je neobično to što su se naši prevoditelji romana *Moby Dick* odlučili upravo za taj napušteni naziv.

Iz primjera vidimo da ima podosta noštromizama kojima se danas pomorci više ne služe. Štoviše, pojedinicima čak ne znaju ni točno značenje. Eto, takve noštromizme kojima se koristio još u ne tako davnoj prošlosti, a danas se jamačno ne mogu čuti u govoru naših pomoraca, nazivamo *božmanizmima*, a predložena

ograničavajuća rječnička kratica je *bosm* (od *bosmanisms*).

Postavlja se zato pitanje je li prikladno koristiti se u literaturi *božmanizmima* kad ih ne razumiju ni sami ljudi od mora, a o prosječnom čitatelju da i ne govorimo. Dakle, je li jedino prikladno stilski izraziti jezik pomoraca u prevođenju književnih djela s pomorskom tematikom iz doba jedrenjaka s pomoću *božmanizama* - kad se ni oni sami njima više ne koriste? Mišljenja smo da su prikladni i *božmanizmi* i standardni izrazi, iako će danas za oba trebati dati dodatna pojašnjenja.

Izvori

Sources

Babić, B. (1875). *Mladi mornar ili put brodom iz Senja u Trst*, Kraljevica, 1875.

Carić, J. (1884). *Slike iz pomorskog života*, Zagreb, 1884.

Dabovich, P. E. (1883). *Dizionario tecnico e nautico di marina - italiano, tedesco, francese ed inglese, volume primo*, Pola, 1883

Melville, H. (1999). *Moby Dick ili Bijeli kit*, Zagreb, 1999. S engleskoga preveli Zlatko Gorjan i Josip Tabak.

Literatura

References

Kahane, H. i R. (1958). *The Lingua franca in the Levant*, Illinois, 1958

Kahane, H. i R. - Koshansky, O. 1953/54, Venetian Nautical Terms in Dalmatia, *Romance Philology*, vol. VII, Illinois, 1953/54, br. 2-3, str. 156-170, br. 4, str. 333-342.

Pričard, B. (1983). Neki problemi uz izradu rječnika pomorskog nazivlja, *Strani jezici*, Zagreb, 1-2, 47-50, 1983.

Pričard, B. (1985), *Englesko-hrvatski jezični kontakti u pomorstvu*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Zagreb, 1985.

Stepanić, Ž. (2004). *U potrazi za (izgubljenim) hrvatskim pomorskim nazivljem / Kako je žabar na brodu otkrio žabu zjevaču u 24 i 1/24 dana*, Split, 2004.

Urbany, M. (1992). Slike iz pomorskog života na hrvatskom i na engleskom jeziku, *Zbornik radova PF*, Rijeka, god. 6, str. 237-245, 1992.

Urbany, M. (1994A). Jezik pomoraca – kako ga shvaćaju nepomorci (traduttore – traditore), *Dometi*, Zagreb, 12, 31-34, 1994.

Urbany, M. (1994B). Noštromizmi u projektu izrade englesko-hrvatskog pomorskog rječnika, *Pomorski zbornik*, Rijeka, 32, 395-406, 1994.

Urbany, M. (1996) Restriktivne oznake u leksikografiji hrvatskoga pomorskog jezika, *Zbornik radova Pomorskog fakulteta u Rijeci*, Rijeka, god. 10, 205-208, 1996.

Rukopis primljen: 7.3.2007.

